



[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-11\(30\)-146-155](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-11(30)-146-155)

**Людмила Іщенко**

*доктор педагогічних наук, професор,  
професор кафедри дошкільної освіти  
Вінницького державного педагогічного університету  
імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна,  
<https://orcid.org/0000-0003-3382-4148>*

**Тетяна Журавко**

*викладач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини  
Уманського державного педагогічного університету  
імені Павла Тичини, м. Умань, Україна,  
<https://orcid.org/0000-0003-0717-900X>*

## **БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ**

**Анотація.** У статті проаналізовано питання «освітнього середовища», «безпечного освітнього середовища» для дітей дошкільного віку, умови та особливості організації безпечного освітнього середовища в закладі дошкільної освіти; визначено принципи формування безпечного середовища в закладі дошкільної освіти.

Проаналізовано, що у сучасних умовах сьогодення освітнє середовище закладу освіти не є ізольованим від зовнішніх і внутрішніх факторів, їх впливу, які можуть мати як позитивний результат, так і містити загрози, небезпеки та ризики, які можуть сприяти деструктивним змінам у ньому. Для протидії таким змінам, необхідно, щоб освітнє середовище закладу освіти було захищеним, безпечним.

Розкрито, що робота над створенням безпечного освітнього середовища має досягати певного результату. Насамперед, це безперервний процес реагування на нові виклики життя, пошук нових можливостей, ресурсів, генерування нових ідей і правил. Водночас необхідно, щоб всі учасники цього процесу (педагоги, діти, батьки) усвідомлювали спільну відповідальність, мали вміння, бажання та добру волю для такої співпраці. Проаналізовано нормативні документи, що стосуються безпечного освітнього середовища закладу дошкільної освіти в умовах сьогодення.

У статті розглядаються різні погляди вчених (Н. Бойчук, Н. Гонтаровська, В. Желанова, Н. Кириленко, О. Кононко, К. Крутій, О. Фунтікова), які розглядають середовище, як чинник освіти для дітей.

Освітнє середовище має бути не лише безпечним, а й інформативним, цікавим, змістовним, стимулювати когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий розвиток дітей. Сучасний універсальний дизайн має бути орієнтованим на особистісний розвиток дитини задля реалізації її індивідуальної освітньої траєкторії. Запропоновані поради для дітей дошкільного віку з/без особливих освітніх потреб в умовах безпечного середовища. Безпечне освітнє середовище – це середовище, що забезпечує безпечні умови навчання та праці, комфортну міжособистісну взаємодію, сприяє емоційному благополуччю дітей, педагогів та батьків; відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання, дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

**Ключові слова:** освітнє середовище, безпечне освітнє середовище, воєнний стан, діти дошкільного віку, діти з/без особливих освітніх потреб, заклад дошкільної освіти, укриття.

### **Ludmila Ishchenko**

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,  
Professor Department of Preschool Education,  
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,  
Vinnitsa, Ukraine,  
<https://orcid.org/0000-0003-3382-4148>*

### **Tetiana Zhuravko**

*teacher of the Department of Psychology and  
Psychology of Child Development,  
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,  
Uman, Ukraine,  
<https://orcid.org/0000-0003-0717-900X>*

## **SAFETY EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF AN INSTITUTION OF PRESCHOOL EDUCATION IN TODAY CONDITIONS**

**Abstract.** The article analyzes the issue of «educational environment», «safe educational environment» for preschool children, conditions and features of the organization of a safe educational environment in a preschool education institution; the principles of creating a safe environment in a preschool education institution are defined.

It was analyzed that in today's modern conditions, the educational environment of an educational institution is not isolated from external and internal



factors, their influence, which can have both a positive result and contain threats, dangers and risks that can contribute to destructive changes in it. To counteract such changes, it is necessary that the educational environment of the educational institution is protected and safe.

It was revealed that work on creating a safe educational environment should achieve a certain result. First of all, it is a continuous process of responding to new life challenges, searching for new opportunities, resources, generating new ideas and rules. At the same time, it is necessary that all participants in this process (teachers, children, parents) are aware of joint responsibility, have the skills, desire and good will for such cooperation. Regulatory documents related to the safe educational environment of the preschool education institution in today's conditions have been analyzed.

The article examines different views of scientists (N. Boychuk, N. Gontarovska, V. Zhelanova, N. Kyrylenko, O. Kononko, K. Krutiy, O. Funtikova), who consider the environment as a factor in education for children.

The educational environment should be not only safe, but also informative, interesting, meaningful, stimulate cognitive, emotional-value and activity-behavioral development of children. Modern universal design should be focused on the personal development of the child in order to realize his individual educational trajectory. Suggested advice for preschool children with/without special educational needs in a safe environment. A safe educational environment is an environment that provides safe learning and working conditions, comfortable interpersonal interaction, promotes the emotional well-being of children, teachers and parents; the absence of any manifestations of violence and the availability of sufficient resources for their prevention, compliance with the rights and norms of physical, psychological, informational and social security of each participant in the educational process.

**Keywords:** educational environment, safe educational environment, martial law, children of preschool age, children with/without special educational needs, preschool education institution, shelter.

**Постановка проблеми.** Реалії сучасного світу, трансформаційні процеси у системі освіти, соціальне замовлення ринку праці спонукають до перегляду окремих усталених поглядів на цілі та завдання освіти загалом та професійної підготовки педагогів зокрема.

Війна в Україні стала викликом для всього світу, вона стала психотравмуючим фактором для багатьох осіб, і зокрема дітей, насамперед тих, що перебували чи досі перебувають безпосередньо у зоні бойових дій.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Закон України «Про повну загальну середню освіту» визначає безпеку в освітньому просторі як сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди [2].

Сутність поняття «освітнє середовище» впродовж останніх десятиліть обґрунтовують психологи, педагоги. Вивчення освітнього середовища здійснюється з позицій, пов'язаних із сучасним розумінням освіти як особливої сфери соціального життя, а середовища як чинника освіти (Н. Бойчук, Н. Гонтаровська, В. Желанова, Н. Кириленко та ін.); узагальнено моделі освітнього середовища (Я. Корчак та ін.).

На думку В. Ю. Бикова, освітнє середовище – це система впливів та умов формування особистості, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні. Для аналізу освітнього середовища науковець пропонує розглянути його у наступній структурі: суб'єкти освітнього процесу; соціальний компонент; просторово-предметний компонент; психодидактичний компонент [8].

Вивчення проблеми проектування освітнього середовища в ЗДО як засобу особистісного розвитку дитини дошкільного віку є наукові доробки вчених, розвитку особистості в дошкільному віці (Л. Артемова, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко, В. Котирло), модернізації дошкільної системи освіти (А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко), середовище розвитку дитини є простором її життєдіяльності, це умови, в яких проходить її життя в ЗДО, у тому числі природне предметно-ігрове, соціальне та середовище власного «Я» дитини (О. Кононко, К. Крутій, О. Фунтікова) [9, с. 10–15].

Завдяки реалізації принципів гуманізації й демократизації, варіативності й альтернативності, багатомірності й розвивального характеру освіти відбувається заміна навчально-дисциплінарної моделі взаємодії вчителя та виховання на особистісно-орієнтовану модель, із визначенням головної цінності – особистості дитини.

Саме тому надзвичайно важливою у вирішенні завдання становлення підростаючого покоління стає проблема організації середовища, але в умовах сьогодення це безпечне освітнє середовище [5].

У тлумачному словнику поняття середовище подається, як оточення сукупність природних і соціально-побутових умов, а також сукупність людей пов'язаних спільністю цих умов.

Освітнє середовище – відносно нове поняття, це система впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному і просторово-предметному оточенні [11].

Безпечне освітнє середовище – це стан освітнього середовища, в якому: наявні безпечні умови навчання та праці, комфорт на міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.





**Мета статті** – полягає в теоретичному аналізі сутності безпечного освітнього середовища закладу дошкільної освіти в умовах сьогодення. Здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури з означеної проблеми.

**Виклад основного матеріалу.** Війна – це подія, яку треба не тільки пережити, але й осмислити. Вона не тільки руйнує, але часто веде до згуртування народу, до емоційного, культурного, морального, етичного сплеску. Вона об'єднує людей у єдиному пориві проти спільного ворога. За межами безпечного середовища, де захист дітей є пріоритетом, їм загрожують негативні наслідки збройних конфліктів. Переміщення, перебування в укриттях, втрата друзів, дому й членів родини, а також розлука з батьками, від яких залежить їхнє виживання, все це викликає тривогу та страх у дітей. Ці фактори підвищують напруженість та нестабільність не тільки у державі, а і в думках та діях дорослих та дітей [1].

Зважаючи на те, що велику частину свого часу діти дошкільного віку проводять саме у освітньому середовищі закладу дошкільної освіти, діти вчаться контактувати, створювати групи за вподобаннями, взаємодіяти із несхожими і вирішувати конфліктні ситуації, виникає нагальна потреба не тільки у задоволенні базових життєвих потреб, а й у формуванні необхідних навичок для конструктивної, здорової взаємодії. Від того, які будуть створені умови для соціального розвитку особистості, профілактики булінгу (цькування) та формування способів особистісної взаємодії, залежить розвиток особистості майбутнього громадянина.

У квітня 2023 року КМУ схвалив Концепцію безпеки закладів освіти «Вона представляє комплексне стратегічне бачення створення безпечного освітнього середовища у закладах освіти та організацію в них рівних, належних і безпечних умов здобуття освіти та викладання, метою Концепції є створення рівних, належних і безпечних умов здобуття освіти, організація безпечного освітнього середовища, зокрема в умовах військової агресії російської федерації проти України» [3].

Згідно листа Міністерства освіти і науки України «Про організацію безпечного освітнього простору в закладах дошкільної освіти та обладнання укриттів» виокремлено основні позиції безпечного освітнього середовища ЗДО:

– організація та обладнання укриттів у ЗДО (укриття у ЗДО має відповідати загальним вимогам ДСНС, наявні місця для відпочинку дітей, ігрових та розвивальних осередків, інформативність, змістовність, відповідність віковим особливостям, здатність стимулювати когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий розвиток дітей; організація дітей за допомогою підбору спеціального роздаткового матеріалу та обов'язкова психологічна підтримка);

– підготовка дітей та персоналу ЗДО до перебування в захисній споруді або укритті (ознайомлення з місцем розташування, правилами поведінки під час переміщення до укриття та перебування в ньому);

– перебування дітей та персоналу ЗДО в захисній споруді або укритті (робота з дітьми за допомогою психологічних вправ, ігор, художньої літератури) [7].

Підготовка дітей дошкільного віку надзвичайно обов'язкова під час повітряної тривоги, правил поведження у укриттях, але не менш обов'язковою є готовність педагогів до роботи з дітьми в умовах сьогодення. Проаналізуємо лист Міністерства освіти і науки України «Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні».

У першому розділі подано інформацію про організацію освітнього процесу в закладах дошкільної освіти під час дії правового режиму воєнного стану (очний, дистанційний, змішаний).

Із другого розділу можна дізнатися про організацію освітнього процесу на всіх рівнях освіти.

Третій розділ містить рекомендації щодо участі інститутів післядипломної педагогічної освіти, керівників, вихователів та батьків у забезпеченні якості дошкільної освіти в умовах війни.

У четвертому розділі систематизовано корисні покликання для педагогів, батьків щодо роботи з дітьми дошкільного віку у воєнний час [6].

У 2021 році колектив авторів Богданов С. О., Гніда Т. Б., Залеська О. В., Лунченко Н. В., Панок В. Г., Соловійова В. В. оновили навчально-методичний посібник в якому представлена корекційно-розвиткова програма, метою якої є підвищення стійкості до переживання наслідків стресу дошкільнятами і школярами після психотравмувальних подій. Суттєвою перевагою програми є корисність її застосування навіть через рік після травматичної події. Три основні складові програми спрямовані безпосередньо на дітей, батьків і педагогів. Пропонована програма побудована як на науково обґрунтованих рекомендаціях, визнаних на міжнародному рівні, так і на практичному досвіді роботи авторів з дошкільнятами, школярами, їхніми батьками і вчителями, які перебували в зоні військового конфлікту.

Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного, молодшого шкільного та підліткового віку «Безпечний простір» складається з трьох блоків: діагностичного, корекційного та блоку оцінювання ефективності. Практичні заняття програми «Безпечний простір» поділені на три модулі, відповідно до вікової групи дітей, з якими вони проводяться.

Модуль 1. «У надійних обіймах» Заняття цього модуля орієнтовані на дітей дошкільного віку і спрямовані на створення безпечного простору та посилення взаємодії між дітьми та батьками.

Модуль 2. «На крилах підтримки» Заняття другого модуля зосереджені на роботі з учнями початкових класів (1–4) щодо створення безпечного підтримувального середовища в класі/школі для розвитку їхньої життєстійкості.



Модуль 3. «Простір твоїх змін» Заняття цього практичного модуля орієнтовані на учнів 5–11 класів і передбачають створення практичним психологом безпечного підтримувального середовища з метою формування в підлітків стійкості до стресу та набуття навичок подолання наслідків складних життєвих ситуацій [4].

Принципи безпечного освітнього середовища ЗДО:

- принцип домінування життя людини як головної цінності, що визначає модель мінімальної (необхідної) безпеки, максимально усуває ризики, що загрожують життю як дітей, так і дорослих;
- принцип комплексності оцінки небезпек (ризиків), що задає методіку оцінки різних педагогічних (освітніх) ризиків (зовнішніх і внутрішніх) на основі комплексного, системно-синергетичного підходів;
- принцип активності, формування активності у дітей і прояв активності дорослих;
- принцип міні-макса, що визначає досягнення максимального ефекту безпеки при наявності мінімуму ресурсного забезпечення;
- принцип емоційності середовища, індивідуальної комфортності та емоційного благополуччя дитини і дорослого;
- принцип поєднання звичних і неординарних форм роботи для дітей в безпековому середовищі;
- принцип максимальної ефективності управління системою заходів і створених педагогічних умов, спрямованих на забезпечення максимальної безпеки освітнього середовища ЗДО, як соціального інституту в цілому [12].

Зазначимо, що далеко не всі принципи безпечного освітнього середовища висвітлено в контексті нашої статті. Інші принципи і підходи акцентують свою увагу на розвитку індивідуальності і діяльності кожної дитини в безпечних умовах сьогодення.

Інформаційне поле, яке оточує дошкільника під час війни, занадто перенасичене різного роду інформацією, яка не придатна для адекватного сприймання дитиною. Негативну інформацію, отриману в цей важкий час, дитина дошкільного віку не може самостійно переосмислити, проаналізувати й знайти рішення. І саме головне – дитина не може всі думки довести до завершення дії, тобто до самостійного вирішення проблеми.

Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації.

Освітнє середовище має бути не лише безпечним, а й інформативним, цікавим, змістовним, стимулювати когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий розвиток дітей.

Важливим напрямом безпечного освітнього середовища ЗДО є і робота з дітьми з особливими освітніми потребами. Діти з ООП внаслідок війни

потребують більшої делікатності. Надважливим є почуття безпеки. Його створюють та дають відчуття керованості щоденні однакові рутини, які робляться спільно з педагогом в укритті.

Поради для дітей дошкільного віку з/без особливих освітніх потреб в умовах безпечного середовища:

Приділяйте дитині більше уваги – чуйність та увага з вашого боку дозволять дитині висловити свої думки та відчуття власну захищеність, особливо у важких ситуаціях. Якщо дитина хоче поговорити з вами про свої почуття, заохочуйте її до розмови.

Говоріть з дитиною на зрозумілій їй мові – будь-яка інформація має бути розказана дитині відповідно до її віку та рівня розвитку.

Обмежте доступ дитини до засобів масової інформації – намагайтеся захистити дитину від перегляду фотографій та прямих репортажів з місця подій.

Коли дитина намагається щось зробити, але в неї не виходить, краще обійти це мовчанням або просто сказати, що вийде іншим разом.

Намагайтеся підтримувати звичайний розпорядок життя, переконайте дитину в тому, що вона знаходиться в безпеці – підтримка звичайного способу життя дуже переконливо діє на дитину та є для неї чітким, що не вимагає слів, доказом власної безпеки та стабільності. Відволікайте дитину доступними іграми, жартами, розмальовками тощо.

Частіше хваліть дитину або давайте якусь, хоч маленьку нагороду, коли в неї щось добре виходить.

Базові потреби, про які варто подумати – вода, їжа, сон.

Не забувайте про власний душевний стан – оскільки ви є головним джерелом допомоги та підтримки дитини, ви повинні дбати про себе [10].

**Висновки.** Сьогодні надважливо створити всі можливі умови для забезпечення захисту життя та здоров'я дітей, прийняти виклики часу, пов'язані із безпековою ситуацією та війною. Безпечне освітнє середовище – це середовище, що забезпечує безпечні умови навчання та праці, комфортну міжособистісну взаємодію, сприяє емоційному благополуччю дітей, педагогів та батьків; відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання, дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу. Головною умовою безпеки освітнього простору ЗДО є якнайшвидше припинення російської військової агресії проти українського народу, налагодження мирного життя і можливість закладам дошкільної освіти відновитися та продовжувати працювати без постійних загроз і тривоги.

### *Література:*

1. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: Довідник вихователя дошкільного навчального закладу / Н. В. Пророк, С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко та ін., за ред. Н. В. Пророк. Слов'янськ: ПП «Канцлер». 2015. С. 45–50.





2. Закон України «Про повну загальну середню освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
3. Концепція безпеки закладів освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-uhvaliv-koncepciyu-bezpeki-zakladiv-osviti>
4. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір»: навчально-методичний посіб. Видання третє, доповнене і виправлене. Київ: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2021. С. 3–15.
5. Косенчук О., Стягунова О. Безпека освітнього простору закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць*. Том 1. № 1 (105). 2023. С. 90–101.
6. Лист МОН № 1/3845-22 від 02.04.23 року Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnikov-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-na-period-diyi-voennogo-stanu-v-ukrayini>
7. Лист МОН № 1/8820-23 від 20.06.23 року Про організацію безпечного освітнього простору в закладах дошкільної освіти та обладнання укриттів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-bezpechnogo-osvitnogo-prostoru-v-zakladah-doshkilnoyi-osviti-ta-obladnannya-ukrirtiv>
8. Москалик С. В. Створення безпечного освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти: методична розробка. Недогарки. 2022. С. 6–10.
9. Освітнє середовище закладу дошкільної освіти: технології проєктування : навч.-метод. посібник / О. Д. Рейпольська, І. М. Гудим, Л. І. Зайцева, І. В. Луценко, В. О. Луценко, Г. Г. Цветкова ; за ред. О. Д. Рейпольської. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 223 с.
10. Поради батькам дітей з особливими освітніми потребами щодо поведінки під час війни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://znayshov.com/News/Details/porady\\_batkam\\_ditei\\_z\\_osoblyvymy\\_osvitnimy\\_potrebamy\\_shchodo\\_povedinky\\_pid\\_chas\\_viiny](https://znayshov.com/News/Details/porady_batkam_ditei_z_osoblyvymy_osvitnimy_potrebamy_shchodo_povedinky_pid_chas_viiny)
11. Філімонова Т. В. Освітньо-виховне середовище ДНЗ як чинник патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Випуск LXXVII/ Том. 1. 2017. С. 113–117.
12. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. Київ. 2018. С. 15–25.

### **References:**

1. *Dopomoha ditiam, postrazhdalym vnaslidok voiennoho konfliktu [Assistance to children affected by the war]:* (2015). Dovidnyk vykhovatelya doshkilnoho navchalnoho zakladu / N. V. Prorok, S. A. Honcharenko, L. O. Kondratenko ta in., za red. N. V. Prorok. Sloviansk: PP «Kantsler», 45–40 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» [Law of Ukraine «On comprehensive general secondary education»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].
3. Kontseptsiia bezpeky zakladiv osvity [Concept of security of educational institutions]. *mon.gov.ua*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-uhvaliv-koncepciyu-bezpeki-zakladiv-osviti> [in Ukrainian].
4. *Korektsiino-rozvytkova prohrama formuvannia stiikosti do stresu v ditei doshkilnoho viku ta shkolariv «Bezpechnyi prostir» [Correctional and developmental program for building stress resistance in preschool children and schoolchildren «Safe Space»]:* (2021). navchalno-metodychnyi posib. Vydannia tretie, dopovnene i vypravlene. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo PULSARY, 3–15 [in Ukrainian].

5. Kosenchuk, O., Stiahunova, O. (2023). Bezpeka osvitnoho prostoru zakladiv doshkilnoi osvity v umovakh voienneho stanu [Security of the educational space of preschool education institutions in the conditions of martial law]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh prats – Spirituality of the individual: methodology, theory and practice: a collection of scientific papers*, Tom 1, №1 (105), 90–101 [in Ukrainian].

6. Lyst MON № 1/3845-22 vid 02.04.23 roku Pro rekomendatsii dlia pratsivnykiv zakladiv doshkilnoi osvity na period dii voienneho stanu v Ukraini [Letter of the Ministry of Education and Culture No. 1/3845-22 dated April 2, 2023 on recommendations for employees of preschool education institutions during the period of martial law in Ukraine]. *mon.gov.ua*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnykiv-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-na-period-diyi-voennogo-stanu-v-ukrayini> [in Ukrainian].

7. Lyst MON № 1/8820-23 vid 20.06.23 roku Pro orhanizatsiiu bezpechnoho osvitnoho prostoru v zakladakh doshkilnoi osvity ta obladdnannia ukryttiv [Letter of the Ministry of Education and Culture No. 1/8820-23 dated 20.06.23 On the organization of a safe educational space in preschool education institutions and the equipment of shelters]. *mon.gov.ua*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-bezpechnogo-osvitnoho-prostoru-v-zakladakh-doshkilnoyi-osviti-ta-obladdnannia-ukryttiv> [in Ukrainian].

8. Moskalyk, S. V. (2022). *Stvorennia bezpechnoho osvitnoho seredovyscha v zakladi zahalnoi serednoi osvity [Creating a safe educational environment in a general secondary education institution]: metodychna rozrobka*. Nedoharky, 6–10 [in Ukrainian].

9. *Osvitnie seredovysche zakladu doshkilnoi osvity: tekhnolohii proiektuvannia [Educational environment of preschool education institution: design technologies]: (2021)*. navch.-metod. posibnyk / O. D. Reipolska, I. M. Hudym, L. I. Zaitseva, I. V. Lutsenko, V. O. Lutsenko, H. H. Tsvietkova ; za red. O. D. Reipolskoi. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 223 [in Ukrainian].

10. Porady batkam ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy shchodo povedinky pid chas viiny [Advice for parents of children with special educational needs regarding behavior during wartime]. *znayshov.com*. Retrieved from: [https://znayshov.com/News/Details/porady\\_batkam\\_ditei\\_z\\_osoblyvymy\\_osvitnimy\\_potrebamy\\_shchodo\\_povedinky\\_pid\\_chas\\_viiny](https://znayshov.com/News/Details/porady_batkam_ditei_z_osoblyvymy_osvitnimy_potrebamy_shchodo_povedinky_pid_chas_viiny) [in Ukrainian].

11. Filimonova, T. V. (2017). Osvitno-vykhovne seredovysche DNZ yak chynnyk patriotychnoho vykhovannia ditei starshoho doshkilnogo viku [The educational environment of the DZ as a factor in the patriotic upbringing of children of older preschool age]. *Zbirnyk naukovykh prats. Pedagogichni nauky – Collection of scientific papers. Pedagogical sciences*. Vypusk LXXVII/ Tom. 1, 113–117 [in Ukrainian].

12. Tsiuman, T. P., Boichuk, N. I. (2018). *Kodeks bezpechnoho osvitnoho seredovyscha [Code of a safe educational environment]: metod. posib. / za zah. red. Tsiuman T. P.* Kyiv, 15–25 [in Ukrainian].